

Iwona Żuraszek-Ryś
Uniwersytet Zielonogórski

Inwentarze skarbcza katedry ormiańskiej we Lwowie z XVIII wieku jako źródło do leksykologii historycznej

Inwentarz to „spis majątku ruchomego i nieruchomego, księga zawierająca spis tych przedmiotów” (*Słownik języka polskiego* 1964: III 257). Jest to więc rodzaj dokumentu, w którym pojawiają się określenia różnorodnych elementów rzeczywistości.

Potrzeba znalezienia językowych określeń na oznaczenie konkretnych przedmiotów czy osób pojawia się zwykle wtedy, gdy należy je wyodrębnić, odróżnić od innych, zwłaszcza jeśli są składnikiem jakiegoś większego zbioru. Wyodrębnienie elementów rzeczywistości jest z kolei związane z ich przyporządkowywaniem do określonej grupy, a więc kategoryzacją:

Kategoryzowanie odbywa się na różnych poziomach poznania: podstawowym (np. ten obiekt to kot), nadrzędnym (np. ten obiekt to zwierzę) i podrzędnym (np. ten obiekt to kot syjamski). Kategorie wyodrębniane są na podstawie rodzinnego podobieństwa obiektów do określonego prototypu, czyli takiego egzemplarza kategorii, który umysł człowieka wyodrębnia jako najbardziej reprezentatywny ze względu na posiadanie określonych cech. Na daną kategorię składają się egzemplarze bardziej i mniej prototypiczne (typowe) (Kaleta 1998: 24).

Analiza leksyki w niniejszym artykule zmierza do odpowiedzi na następujące pytania: w jaki sposób określano przedmioty kościelne w osiemnastowiecznych dokumentach i czy te sposoby odbiegają od przyjętych wówczas zwyczajów?

W badaniach wykorzystano dwa rękopisy skarbcza katedry ormiańskiej we Lwowie: *Regestr tak srebra kościelnego różnego, jako i aparatów skarbcza w zakrystyj zostających pod dyspozycją xiędza Jana Augustynowicza, zakrystyana kościoła katedralnego ormieńskiego lwowskiego, 1701 die 29 Martii po rewizyjey uczynionej oddany* (dalej: *Regestr*) oraz *Splendor archikatedralnego kościoła lwowskiego tak w srebrze, aparatach, lichtarzach i innych ornamentach w skarbcu zostających 1756 wypisany* (dalej: *Splendor*). Dokumenty te zostały spisane w języku polskim. Obecnie są one przechowywane w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, pierwszy pod sygn. 1737/II, a drugi – 1740/II.

Teksty obu analizowanych rękopisów są związane z określoną wspólnotą komunikatywną¹ – Ormianami, którzy stanowili w dawnej Polsce, a zwłaszcza w jej wschodniej części, ważny element obrazu etnicznego, kulturalnego i ekonomicznego. We Lwowie funkcjonowała jedna z najstarszych (początkami sięgająca XIII wieku) i druga co do wielkości gmina ormiańska w Rzeczypospolitej (Zakrzewska-Dubasowa 1982: 26). Ormianie mieli własne urzędy, szkoły, kościoły. W obrębie tej wspólnoty można więc wyodrębnić mniejszości zdeterminowane socjalnie czy instytucjonalnie. Przykładem takiej grupy jest instytucja kościoła ormiańskiego.

Chrześcijaństwo Ormianie przyjęli już w 301 r. W połowie VI w. wspólnota ta poparła monofizytyzm i doszło do oddzielenia tego wyznania od kościoła powszechnego. W połowie XVII w. Ormianie polscy porzucili jednak monofizytyzm, uznali zwierzchnictwo papieża i stali się katolikami własnego ormiańskiego obrządku. Ich odrębność w stosunku do kościoła łacińskiego polegała m.in. na tym, że wpływ na funkcjonowanie kościołów ormiańskich mieli nie tylko urzędnicy kościelni, ale i świeccy. Rada starszych zarządzała i dysponowała w wielu miastach całym majątkiem kościelnym, także paramentami (Zakrzewska-Dubasowa 1982: 108). W związku z tym musiały powstawać dokumenty ilustrujące stan posiadania. Przykładami tego typu poświadczeń są analizowane przeze mnie rękopisy. Dotyczą one opisów skarbcza ormiańskiej katedry we Lwowie, a więc elementów ruchomych jej wyposażenia. Te elementy ruchome to zespół sprzętów liturgicznych i innych kosztowności, jakie były zgromadzone i przechowywane w świątyni.

Cel, w jakim były tworzone analizowane dokumenty, wyznacza strukturę tekstu i sposób opisu poszczególnych przedmiotów znajdujących się w skarbcu. Każdy z tych przedmiotów został zaliczony do określonej klasy, której nadano nazwę. Zostały więc one przedstawione w sposób skategoryzowany i ułożono je w szereg następujących po sobie grup.

I tak w *Regeście* mamy następujące kategorie: *Srebro Rozne* (2r)², *Ewangelię y Mszaly* (4r), *Infuły Biskupie* (4v), *Kapy Rozne* (5r), *Ornaty Rozne* (6v), *Dalmatyki Rozne* (8v), *Gremialia Rozne* (9r), *Alby* (9v), *Vela Rozne na Kielichy z Burfami y Paliczkami* (9v), *Antepedie Rozne* (12v), *Przesciradła* (13r), *Baldakiny* (13v), *Lichtarze* (14v), *Kobiercy* (14v), *Sukna na Gradufy* (14v), *Zastony Wielkopoftne* (15r), *Przykrycia na kragałt* (15r), *Przykrycia na Faldisterium Biskupie* (15v), *Sukienki na Puszeki Venerabilis* (15v), *Stuły Luzne bez Ornatow* (15v), *Pasy* (16r), *Tuwalnie* (16r). Na końcu znalazły się *Rozne Drobiazgi do Porządku Kościelnego należące* (16r).

Z kolei w *Splendorze* wymieniono takie kategorie, jak: *Srebro* (s. 1), *Kielichy* (s. 3), *Krzyże* (s. 5), *Pastorały y Amputki* (s. 6), *Lampy Srebrne* (s. 7), *Sukienki Srebrne* (s. 8), *Portrety Srebrne* (s. 9), *Infuły y Inne Pontificalia* (s. 11), *Tunicelle rozne y Inne*

¹ Odwołuję się do definicji zaproponowanej przez Stanisława Borawskiego: „Wspólnota komunikatywna – zespół ludzi pozostających w bezpośrednim lub pośrednim kontakcie dzięki posiadaniu kodu komunikacyjnego wielostronnie uzgodnionego poprzez kontakt komunikatywny i kulturę, czyli języka służącego mu do porozumiewania się w sprawach warunków bytowania, celów, działań, dążeń, zainteresowań, zagrożeń” (Borawski 2005: 31).

² Pisownia zgodna z oryginałem. Przy każdej kategorii podano lokalizację w źródle.

Necefsaria do Aparatu Biskupiego (s. 13), *Vela rozne na przykrycie puszek pro Venerabile* (s. 15), *Ewangeliae y Inne Xiegi* (s. 17), *Ornaty Białego Koloru* (s. 19), *Vela Białego Koloru* (s. 23), *Dalmatyki Białego Koloru* (s. 25), *Kapy Białego Koloru* (s. 27), *Ornaty Czerwonego Koloru* (s. 29), *Vela koloru Czerwonego* (s. 33), *Dalmatyki Czerwone* (s. 35), *Kapy Czerwonego Koloru* (s. 37), *Ornaty Koloru Zielonego* (s. 39), *Vela Koloru Zielonego* (s. 41), *Dalmatyki Zielone* (s. 43), *Kapy Koloru Zielonego* (s. 45), *Ornaty Koloru Fiałkowego* (s. 47), *Dalmatyki Fiałkowe* (s. 51), *Vela Fiałkowe* (s. 53), *Kapy Fiałkowe* (s. 55), *Ornaty Czarne* (s. 57), *Dalmatyki Czarny* (s. 61), *Vela Czarne* (s. 63), *Kapy Czarne* (s. 65), *Antepedie koloru białego* (s. 67), *Antepedie Czerwone* (s. 69), *Antepedia Zielone* (s. 71), *Antepedia Fiałkowe* (s. 72), *Antepedia Czarne* (s. 73), *Alby* (s. 75), *Humerały* (s. 77), *Tuwalnice* (s. 78), *Baldachiny* (s. 79), *Przykrycie na kragaty* (s. 81), *Kobierce* (s. 81), *Rozne drobiazki Cynowe y Lichtarze* (s. 83), *Choraągwie* (s. 85), *Obrazy* (s. 87).

Wyodrębnienie wymienionych wyżej grup znalazło odzwierciedlenie w ukształtowaniu przestrzeni tekstowej. Nazwy poszczególnych kategorii zostały wydzielone w formie nagłówków, które mają postać wyrazów lub zestawień wyrazowych. Są to zazwyczaj określenia ogólnopolskie. Sporadycznie pojawiają się wyrazy łacińskie, np. *necefsaria* (*necessaria* 'wyposażenie, sprzęt' – Sondel 1997: 652), *pontificalia* (*pontificalia* 'oznaki godności biskupiej' – Sondel 1997: 760).

Sposób klasyfikowania przedmiotów w obu analizowanych dokumentach jest trochę odmienny, gdyż w *Splendorze* – obok głównych kategorii – wydzielono jeszcze w wypadku niektórych obiektów dodatkowe podkategorie (ta uwaga dotyczy głównie szat liturgicznych). Na przykład wśród ornatów wyodrębniono: *Ornaty koloru białego*, *Ornaty koloru czerwonego*, *Ornaty koloru zielonego*, *Ornaty koloru fiałkowego* czy *Ornaty koloru czarnego*. Obok pełnych postaci nagłówków pojawiły się też formy uproszczone: *Ornaty czerwone*, *Ornaty fiałkowe*, *Ornaty czarne*. Taki sposób prezentowania materiału, czyli wprowadzenie dodatkowych podkategorii, jest związany z liczebnością zbioru. W *Splendorze* opisano bowiem prawie trzykrotnie większą liczbę ornatów niż w pierwszym dokumencie.

W ciągu lat skarbiec na pewno się rozrastał. Sprzyjały temu też czasy. W Rzeczypospolitej szlacheckiej lubowano się przecież w przepychu. Duchowni również, o czym świadczą dokumenty z tamtych czasów, ulegali modzie i pozwalali sobie na liczne i okazałe szaty liturgiczne. Zwiększenie więc liczebności rzeczy w zbiorze musiało wpłynąć na sposób ich opisu i zdecydowało o pojawieniu się dodatkowych kryteriów wyodrębniających. Obok wspomnianej już barwy, jako pomocnicze kryterium wprowadzono także rozróżnienie materiału, z jakiego wykonano przedmioty (stąd na przykład w *Splendorze* nazwy ogólne z dookreśleniami typu *srebrny*, *cynowy*: *Lampy srebrne*, *Rozne drobiazki cynowe*).

Zastosowane podziały nie zawsze były jednak ściśle przestrzegane. I tak w *Splendorze* do kategorii srebro nie włączono lamp srebrnych czy sukienek srebrnych, lecz wydzielono je w osobne grupy. Wśród ornatów koloru białego wymieniono w *Splendorze* także ornat złoty (*Ornat Złoty zgalonem Srebrnym/ob-*

szyty. N°. 1mō Litt A. – *Splendor*, s. 19) czy zielony (*Ornat Zielony z białą Kolumną ga-/lonem Srebrnym obfity N^o7^o. Litt G. – Splendor*, s. 19). W przypadku tego pierwszego ornatu – zaliczenie go do kategorii białych mogło być podyktowane względami funkcyjnymi, gdyż szaty koloru złotego mogą być używane wymiennie z szatami w innych kolorach. Biały może zastępować inne kolory liturgiczne. Natomiast w przypadku drugiego opisu – podstawą zaliczenia tego ornatu do kategorii białych mógł być fakt, że jeden z jego elementów był właśnie takiego koloru.

Jako podstawę wyodrębnienia przedmiotów w obu rękopisach przyjęto przede wszystkim ich przeznaczenie. Wśród przedmiotów kościelnych wymieniono więc: naczynia liturgiczne (np. kielichy, pateny), urządzenia ołtarza (np. krucyfiksy, lichtarze), paramenty³, czyli sprzęty kościelne służące do okrywania ołtarza (np. antepedium) lub okrywania aparatów kościelnych (np. velum, bursa), szaty kapłańskie (np. alba, kapa) czy inne przedmioty sukienne (np. baldachimy i chorągwie). Zaprezentowane słownictwo jest ściśle związane z treścią analizowanych dokumentów i odzwierciedla istniejącą obiektywnie rzeczywistość. Nazwy poszczególnych kategorii stanowią, tak jak już wyżej wspomniałam, pojedyncze wyrazy lub nawet częściej połączenia określeń ogólnych z uszczegółowiającymi. W obrębie wydzielonych kategorii znajdują się z kolei określenia konkretnych obiektów w postaci różnorodnych analitycznych konstrukcji semantyczno-składniowych, stanowiących rodzaj deskrypcji określonych (np. wśród *Ornatów Roznych: Ornat biały z Papieskim Herbem kitaykowym* czy *1 Ornat białey Materyey Tureckiey/Z Słupem Czerwonym Z ko:/roną Marcypanową – Registr*, 6v). Pojawienie się takich rozbudowanych opisów było podyktowane głównie koniecznością wskazania i wyodrębnienia ze zbioru określonego egzemplarza. Analizowane zestawienia stanowiły bowiem rodzaj dokumentacji majątkowej, niezbędnej na przykład do kontroli aktualnego stanu posiadania. Jak już wcześniej wspomniałam, majątkiem kościelnym wraz z paramentami zarządzali nie tylko urzędnicy kościelni, ale i świeccy. W takiej sytuacji konieczne było sporządzanie co jakiś czas odpowiednich dokumentów, obrazujących zawartość katedralnego skarbcza.

Stopień rozbudowania deskrypcji był różny. Im w zbiorze było więcej obiektów o jednakowej funkcji, tym opis musiał być bardziej złożony i uwzględniać więcej czynników różnicujących (np. *Ornat biały Lipski materyey lity/zroznemi kwiatami iedwabnemi Ko-/roną złotą obwiedziony Srodkiem galon/złoty N° 6to Litt F/*. P. Jana Augustinowicza – *Splendor*, s. 19). Do elementów ułatwiających identyfikację służyły najczęściej:

³ Znaczenie tego wyrazu uległo modyfikacji: „Paramenty (łac. *paramenta*), szaty liturg. używane podczas sprawowania → Eucharystii i in. czynności liturg., obecnie w Kościele kat. zalicza się do nich m.in. → albę, → cingulum, → dalmatykę, → humerał, → kapę, → komżę, → mitrę, → ornat, → palusz, → stułę i → welon; dawniej tą nazwą określano także sprzęty kościelne, zwł. → naczynia liturgiczne tunicelle” (*Encyklopedia katolicka* 2010: XIV 1338).

1. **Kolor** (np. 1. *Kapa złotej materyey Cała Kom/panką złotą obwiedziona przy Kto-/rey Spinka Srebrna iedna ieft – Splendor, s. 27; 1. Ornat Ataminowy cały Czarny/tasięką obwiedziony Litt T. N° 19 – Splendor, s. 58; 1 Velum Materyey białey bogato aftowane Zpalicz:/:kq y Z Burfą Z koroną Złotą – Regestr, 9v).*

Jednym z najważniejszych źródeł informacji o przedmiocie jest jego kolor. Wartość tego elementu w identyfikacji obiektu znacznie się zwiększa, gdy charakteryzowanym rzeczom nie towarzyszą zdjęcia, a ponadto przedmioty te występują jeszcze w licznych zbiorach.

Paleta barw i ich odcieni przywołana w obu źródłach jest dość bogata i różnicowana. W przypadku szat liturgicznych jest ona jednak ściśle związana z okresem liturgicznym lub wspomnieniem dnia, stąd też dominacja w tej kategorii następujących kolorów: biały, czarny, czerwony, zielony i fioletowy.

2. **Rodzaj i faktura tkaniny** (np. 1 *Ornat biały Złotogławowy Tureckiey/Materyey Jeg^oM^osci Pana Wienia-/wskiego – Regestr, 6v; 1. Ornat biały Lipski materyey lity/zroznemi kwiatami iedwabnemi Ko-/roną złotą obwiedziony Srodkiem galon/złoty. N° 6to Litt F – Splendor, s. 19; 2 Vela włosowe tabinowe u iednego/Koronka Srebrna, a u drugiego ie/dwabna F – Splendor, s. 41).*

Określenia tkanin pojawiły się w opisach wielu rzeczy znajdujących się w skarbcu, zwłaszcza w charakterystykach różnorodnych elementów stroju liturgicznego i szat noszonych przez księży (np. alba, dalmatyka, ornat, rękawice, sandały). Zostały one również odnotowane w opisach przedmiotów używanych podczas liturgii (np. ewangelie, mszały, ręczniczki) i elementów wyposażenia wnętrza (np. antependium, baldachim, umbrella): 1 *Ewangelia w Złotogławie we frebro suto Zło/:cisto oprawna bez Claufurek y Z Chu/stką w fiatke Złotą (Regestr, 4v); 1 Baldakin Czerwony Adamaszkowy Z/koroną Szychową (Regestr, 13v).* W większości odnotowane nazwy tkanin to orientalizmy, czyli określenia wschodniego pochodzenia. Niektórych z nich nie odnotowują ogólne słowniki języka polskiego (np. *derbab, kanawac, kromras, niesokor*).

Ponadto zwrócono również uwagę nie tylko na rodzaj tkaniny, ale i na jej fakturę zewnętrzną (*lita*⁴, *masyfowa*⁵, *ryta*⁶, *włosowa* – z okrywą włosową) oraz splot (*gładki, wzorzysty*).

3. **Opis wyglądu zewnętrznego obiektu** (np. 1 *Ornat Axamitney Czarny z Columną teletową/Naktory Sąd Boży malowany z koroną Marcypa^{nowa} – Regestr, 8r; 1. Ornat biały Lipski materyey lity/zroznemi kwiatami iedwabnemi*

⁴ *Lity* 'tworzący jednolitą, zwartą masę; nieporowaty, masywny' (*Słownik języka polskiego* 1979: II 46).

⁵ *Masywowa* 'lita' (Linde 1856: III 54).

⁶ *Ryt* 'wycinanie lub rysowanie dowolnych motywów za pomocą ostrych narzędzi w materiale, takim jak drewno, metal, kość; wzór, deseń wykonany tym sposobem' (*Słownik języka polskiego* 1965: VII 1445).

Ko-/roną złotą obwiedziony Srodkiem galon/złoty. N° 6to Litt F. – Splendor, s. 19; 1. Ornat Lamowy Stary z Kwia-/tami Złotemi y iedwabnemi/z Kompaną Złotą obwiedziony/ N° 29. Sub. Litt. E.E. – Splendor, s. 20).

W analizowanych dokumentach wśród najczęściej spotykanych motywów, eksponowanych zwłaszcza na strojach liturgicznych, pojawia się: krzyż, korona, kwiaty, postać Chrystusa i Maryi. Niejednokrotnie towarzyszą im różnorodne elementy wykończeniowe: *frędzle, galony*⁷, *kompany*⁸/*kompanki*, *koronki, pasamony*⁹, *taśmy/tasiemki*.

Na wygląd zewnętrzny składa się także stan zachowania przedmiotu, stąd w opisach pojawiają się określenia typu: *nowy* (np. 2 *Kobieryc biate Nowe – Regestr, 14v*), *popsuty* (1. *Łutka z perlowey Macycy popsu-/ta – Splendor, s. 1*), *splowiały* (1 *Ornat Czerwony splowiały Z Stupem/Zerbabowym Czerwonym pstrym – Regestr, 7v*) czy *stary* (2. *Par fandałow biatych Starych – Splendor, s. 14*).

- 4. Nazwisko fundatora** (np. 1. *Infuła darowana od JW JMCi X./Arcybiskupa Wyzycznego JW JMCi/X Arcybiskupowi Nafzemu Srebrne/Kwiaty wielke mająca – Splendor, s. 11; 1 Ornat biały Złotogławowy Tureckiey/Materyeiey Jeg^oM^osci Pana Wienia-/wskiego – Regestr, 6v*).

Dokładniejszej identyfikacji przedmiotów służyła również informacja, wskazująca na ich fundatorów, wśród których wymienione zostały osoby różnych płci (1. *Para Dalmatykow z Lipskiey Ma-/teryey ze wszystkim. Litt D. N° 4to;/P. Aniołka – Splendor, s. 25; 1. Para Dalmatykow Zielonych Ko-/lumna biała galon Srebrny ze/wszystkim. Litt. N. N° 13tio./P. Aniołkowej – Splendor, s. 25*) oraz profesji (np. 1. *Ornat Srebrnemi Kwiatami na Kitay-/cie wyszywanemi z Kompaną Sre-/brną. N° 9nō Litt. I./ P. Frankiego Doktora – Splendor, s. 19; 1. Para Dalmatykow wysniowych na/Kształt po Których Kwiatki wysniowe/galonem Szychowym obwiedzione bez/wszystkiego./JMCi P. Dyrektora Augustinowicza – Splendor, s. 35*).

- 5. Nazwisko właściciela** (np. X. *Baranowicza: 1. Ornat Cały Lamowy oko-ło galonek/wąski, a Srodkiem Szyrokim galo-/nem obfzyty. N° 3tio. Lit. C. – Splendor, s. 29; X. Grzegorza Stetkiewicza: 1. Ornat złoty z Francuskiey Materyey/galonem srebrnym obfzyty N°.15. Lit P. – Splendor, s. 19; X. Zachnowicza: 1. Ornat z Białey Lami Srodek złotem/y Srebrnem hawtowany N° 12. Litt. M. – Splendor, s. 19*).

Dodatkowy element identyfikacyjny, oprócz nazwisk fundatorów, stanowi także wzmianka o osobie będącej właścicielem danej rzeczy. Tego typu informacja pojawia się jednak tylko w *Splendorze*, w którym wymieniono m.in: X. *Baranowicza, X. Grzegorza Stetkiewicza, X. Zachnowicza* czy *JMCi X. Arcybiskupa*.

⁷ Galon 'bramowanie kosztowne' (*Słownik języka polskiego 1861: I 332*).

⁸ *Kompana* 'załóżka, bryt materji bogatej, obwiedziony kompanką złotą lub srebrną, pod szyję' (*Słownik języka polskiego 1900: II 425*).

⁹ *Pasamon* 'lamówka, oblamowanie, galon' (*Słownik języka polskiego 1861: II 978*).

Określenia wskazujące zarówno na fundatorów, jak i właścicieli były umieszczane głównie z boku opisu przedmiotów, do których się odnosiły. Tworzyły więc one dodatkowy, ale istotny element uzupełniający ukształtowaną już formę.

Na poziomie rozbudowanych wyrażań obok leksyki ogólnopolskiej pojawia się słownictwo związane z Ormianami. Stanowią je głównie antroponimy ormiańskie, czyli:

- imiona: *Portret P. Rypsimi Augustinowiczowej zrami tylko srebrnemi – Splendor*, s. 9 (*Rypsyma* – imię rodzime, kaukaskie¹⁰);
- nazwiska: 1. *Portret z Cherbem cały srebrny P./Krzysztofa Augustinowicza. Dyre/ktora – Splendor*, s. 9; 2. *Albie Z wielkimi koronami białemi Slachetn^{ego}/Jego^oM^osci Pana Dominika Bogdanowicza – Regestr*, 9v; 2. *Portrety z dwoma Herbami zramami/tylko srebrnemi P. Augustina/Stefanowicza y Zony Jego – Splendor*, s. 9)¹¹.

Specyficzną grupę na tym poziomie stanowią także orientalizmy¹². Jak już wspomniałam wyżej, dotyczą one głównie nazw tkanin. Z materiałów wschodniego pochodzenia były wykonane przede wszystkim szaty liturgiczne, ale także przedmioty używane podczas nabożeństw czy elementy wyposażenia wnętrza.

Zaprezentowane powyżej typy słownictwa pojawiają się jednak sporadycznie. W dokumentach dominuje leksyka ogólnopolska. Z jednej strony może to być uwarunkowane typem komunikacji. Analizowane rękopisy są bowiem przykładem tekstów o charakterze quasi-urzędowym (to przecież rodzaj zapisu dokumentującego stan posiadania), funkcjonujących w Rzeczypospolitej. Z drugiej jednak strony takie ukształtowanie językowe tekstu można traktować jako potwierdzenie stopnia zaawansowania procesów asymilacyjnych we wspólnocie ormiańskiej, o których wspominają badacze (zob. np. Budziński 2008: 246).

Zwyczaj pisania inwentarzy w tamtym czasie był już dość powszechny, dotyczył różnych wspólnot komunikatywnych. W związku z tym także i w inwentarzach świeckich możemy zaobserwować podobny sposób ujmowania materiału, tzn. grupowania rzeczy w określone kategorie. Jak pisał Andrzej Pośpiech, charakter skategoryzowany mają wielkopolskie pośmiertne inwentarze szlacheckie z XVII wieku:

Za podstawę podziału brano tu zwykle dwa kryteria równocześnie: łączono rodzaj surowca, z jakiego wykonany był przedmiot, ze wskazaniem jego podstawowego przeznaczenia użytkowego. Wydzielone kategorie opatrywano niekiedy w tekście inwentarzy odpowiednimi określeniami. Wśród najczęściej spotykanych znajdujemy: klejnoty, srebra, cynę, miedź, rynsztunki, strzelbę, suknie lub szaty, pościel, obicia i inne. Stosowanie tej nomen-

¹⁰ Obok imion chrześcijańskich na szczególną uwagę zasługują formy rodzime, typowo ormiańskie, np. wymieniona w tekście *Rypsyma* (Budziński 2008: 189).

¹¹ Wśród nazwisk ormiańskich sporą grupę stanowią formy odimienne, utworzone za pomocą przyrostka *-icz*.

¹² Wielu badaczy (np. Majda 1986: 499) twierdzi, że najwięcej tego typu zapożyczeń pojawiło się w polszczyźnie siedemnastowiecznej, stąd zapewne duże ich nagromadzenie w analizowanych rękopisach.

klatury, jakkolwiek nierzadkie, nie było wcale regułą. Podobnie jak nie był to też w żadnym wypadku podział ścisły, i stąd np. w klejnotach i srebrach, prócz przeważających tam precjozów i kosztownych naczyń stołowych, kryły się często najrozmaitsze inne przedmioty: paradna broń biała, różne elementy rynsztunków itp. Inny sposób sporządzania rejestrów polegał na spisywaniu ruchomości „izbami” lub „skrzyniami”, jak określano to w źródle; trzeci wreszcie można by nazwać mieszanym, gdyż łączył w sobie cechy obu poprzednich (Pośpiech 1986: 435).

Na rolę kategoryzacji w opisach różnorodnych elementów rzeczywistości w inwentarzach wiejskich z XVII wieku wskazywał też Józef Kość:

Konstytutywną jednostką tej struktury, która porządkuje ze względów praktycznych w formie deskrypcji zredukowanej materię inwentarzową, jest kategoryzujące ujęcie wyliczeniowe, uwzględniające grupy ludzi, nieruchomości i przychody lub dochody wyrażane w natu-rze oraz pieniądzu (Kość 2013 : 112).

Z kolei Kinga Banderowicz, opisując szesnastowieczne i siedemnastowieczne inwentarze po poznańskich miastach, pisała, że „niekiedy [podkr. moje – I.Ż.R.] przedmioty specjalnie klasyfikowano i przypisywano do różnych grup, np. *szaty, szaty chodzone, szaty białe, męskie szaty, pościel*” (Banderowicz 2012 : 50).

Można więc chyba przyjąć, że zwyczaj opisu pewnych elementów rzeczywistości poprzez ujmowanie ich w określone grupy stawał się z czasem coraz powszechniejszy w wielu środowiskach. W każdym z nich mógł jednak dotyczyć odmiennych obiektów. W przypadku analizowanych przeze mnie dokumentów były to elementy ruchome znajdujące się w katedrze, a w przypadku inwentarzy szlacheckich – różnorodne rzeczy składające się na dobytek szlachcica. Ponadto mógł być jeszcze przeprowadzany według innych kryteriów.

Warto także zwrócić uwagę na kolejność przedstawienia materiału w analizowanych rękopisach. Każdy z nich otwierają opisy rzeczy najwartościowszych, najcenniejszych (w obu przypadkach – srebro). Dopiero w następnej kolejności wymieniane są rzeczy mniej wartościowe, o niższej wartości. W przypadku *Regestru* po srebrze pojawiły się najpierw ewangelie i mszały, potem określenia szat liturgicznych, paramentów i innych przedmiotów sukiennych. Na końcu wymieniono natomiast różne drobiazgi należące do porządku kościelnego. Zbliżoną kolejność zastosowano także w drugim dokumencie. Tu warto zwrócić uwagę, że z podobnymi zabiegami spotykamy się również w inwentarzach świeckich. Jak pisał A. Pośpiech:

[...] sposób porządkowania dobytku ruchomego w źródle przenika pewna zasada ogólna. Listę ruchomości otwierały zawsze rzeczy najcenniejsze pozostałe po zmarłych, dopiero w dalszej kolejności wymieniano stopniowo mobilia o niższej wartości. Przestrzegano tego na ogół bardzo konsekwentnie, szczególnie w odniesieniu do wyodrębnionych grup przedmiotów, w nieco już mniejszym stopniu wewnątrz każdej z nich (Pośpiech 1986: 436).

Taki sposób prezentacji materiału, a więc uwypuklenie w pierwszej kolejności głównie rzeczy wartościowych, a dopiero w dalszej kolejności – mniej wartościowych został wyznaczony przez nadrzędny cel tych dokumentów. Były

one przecież tworzone w celu skatalogowania przedmiotów, znajdujących się w skarbcu, w tym przede wszystkim – tych najcenniejszych. Należało więc te najwartościowsze wymienić na samym początku.

Reasumując, prezentowany przez autorów badanych przeze mnie dokumentów sposób określania pewnych elementów rzeczywistości (różnorodnych przedmiotów znajdujących się w skarbcu ormiańskiej katedry we Lwowie) nie odbiega zasadniczo od przyjętych wtedy zwyczajów. Analizowane teksty są typowymi okazami gatunku, jakim jest inwentarz. Porównując je z innymi, można zauważyć pewne podobieństwa, które dotyczą przede wszystkim sposobów ujmowania przedmiotów w określone kategorie, związane z ich przeznaczeniem, wyglądem czy rodzajem materiału. Ze względu na przedstawiony w nich materiał leksykalny mogą stanowić niezwykle cenne źródło do leksykologii historycznej.

Literatura

- Banderowicz K., 2012, „*Koneweczek osiem sztuczek i mycka aksamitna białogłowska*”. *O dobrach doczesnych w inwentarzach rzeczy pozostających po poznańskich mieszczanach*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 19 (39), z. 2, s. 47–64.
- Bochnakowa A., 2010, *Leksykalne okruchy z dawnych inwentarzy*, w: J.S. Gruchała, H. Kurek (red.), *Silva rerum philologicarum. Studia ofiarowane Profesor Marii Strycharskiej-Brzezynie z okazji Jej jubileuszu*, Kraków, s. 71–77.
- Borawski S., 2005, *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, w: S. Borawski (red.), *Rozprawy o historii języka polskiego*, Zielona Góra, s. 13–61.
- Budzyński Z., 2008, *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku*, t. 3: *Studia z dziejów społecznych*, Przemysł-Rzeszów.
- Encyklopedia katolicka*, 1995–2013, E. Gigilewicz i in. (red.), t. I–XVIII, Lublin.
- Kość J., 2013, *Standaryzacja tekstowa inwentarzy wiejskich z XVII wieku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 20 (40), z. 2, s. 99–113.
- Kaleta Z., 1998, *Teoria nazw własnych*, w: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków, s. 15–36.
- Linde S.B., 1854–1860, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, wyd. 2, Lwów.
- Majda T., 1986, *Nazwy tkanin wschodniego pochodzenia w języku polskim*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 3, s. 499–503.
- Pośpiech A., 1986, *Miejsce ubioru w wielkopolskich pośmiertnych inwentarzach szlacheckich XVII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 3, s. 434–447.
- Słownik języka polskiego*, 1861, A. Zdanowicz i in. (red.), wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranda, t. 1–2, Wilno.
- Słownik języka polskiego*, 1900–1927, J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), t. I–VIII, Warszawa.

Słownik języka polskiego, 1964, W. Doroszewski (red.), t. III, Warszawa.
Słownik języka polskiego, 1978–1981, M. Szymczak (red.), t. I–III, Warszawa.
Sondel J., 1997, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków.
Zakrzewska-Dubasowa M., 1982, *Ormianie w dawnej Polsce*, Lublin.

Summary

Iwona Żuraszek-Ryś

(i.rys@ifp.uz.zgora.pl)

Zakład Historii i Pragmatyki Języka Polskiego, Uniwersytet Zielonogórski

The inventories of treasury of Armenian cathedral in Lviv from the eighteenth century as a source for historical lexicology

This article relates to methods for the determination of certain elements of reality – sacral objects (in this case, the mobile elements of the equipment of the Armenian Cathedral in Lviv, which are liturgical appliances and other valuables that were stored in it). The presented vocabulary can provide very valuable source for historical lexicology.

Keywords: Polish language in the 18th century, historical lexicology, inventory (osiemnastowieczna polszczyzna, leksykologia historyczna, inwentarz)